

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ ΠΛΗΘΩΝ*, Ο ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ ΤΟΥ 15ου ΑΙΩΝΟΥ

Μεσοῦντος ἤδη τοῦ 15ου αἰῶνος, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἐδέχετο τὸ τελευταῖον κτύπημα τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ, ἡ «πόλις ἑάλω», ἡ βασιλεύουσα, ἡ ἐπτάλοφος ἑλληνικὴ Πόλις, ἡ Κωνσταντινούπολις, τὸ καύχημα τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, θὰ θρηνηθεῖ καὶ θὰ πενθήσει τὸν δεύτερον αὐτῆς πολιτισμὸν· βεβαίως ἤδη ἀπὸ τῆς Μαντζικέρτ τῆς τραγικῆς ἐκείνης μάχης τοῦ 1071, ἥτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἥτταν καὶ συντριβὴν τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ρωμανὸν τὸν Δ΄ Διογένην, (1068-1071) τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον θὰ στήσῃ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ μονίμως ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κατὰ τὴν ἑκφρασὶν νεωτέρου ἱστορικοῦ τῶν βυζαντινῶν πραγμάτων, καὶ ἔκτοτε, προϊόντος τοῦ χρόνου, θὰ προετοιμάζει τὴν πτῶσιν τῆς αὐτοκρατορίας· θὰ ἀντιπαρέλθῃ, πρὸς τὸ παρὸν, τὰς θεωρίας τῶν φιλοσόφων τῆς ἱστορίας, ὅτι δηλαδὴ οἱ πολιτισμοὶ γεννῶνται, ἀκμάζουν, γηράσκουν καὶ τέλος ἀποθνήσκουν, ὅπως κηρύσσει ὁ Ἑγελος, ὅστις ὡς γνωστὸν μνημονεύει τέσσαρας κοσμοϊστορικάς περιόδους, δηλ. τὴν ἀνατολικήν, τὴν ἑλληνικήν, τὴν ρωμαϊκὴν καὶ τὴν γερμανικὴν· οὐδὲ θὰ ἀναμνησθῶ τοὺς ἀφορισμοὺς τῶν Γάλλων ἱστορικῶν, ὅτι «τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε κέντρον ἀργοσχόλων κληρικῶν καὶ ραδιούργων καλογήρων»· ἀλλὰ κατ' ἐμὲ ὁ ἱστορικός, ὅστις θὰ κρίνει τὴν τεταραγμένην ἐκείνην ἐποχὴν, τὴν γέμουσαν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐρίδων καὶ ἄλλων δεινῶν μέχρι φανατισμοῦ, τὰ ὅποια ἐπεσώρευε τὸ ἐπερχόμενον «Τέλος» τῆς «βασίλιδος τῶν πόλεων», δὲν θὰ ἔδει νὰ τοποθετήσῃ ἐαυτὴν ἐνώπιον μιᾶς τραπέζης συζητήσεων, ἐπὶ τῆς ὁποίας νὰ ὑπάρχει τὸ μέχρι τοῦδε ὕλικόν τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπὶ τινος πολεμικοῦ πύργου τῆς βασιλευούσης, ἐκ τοῦ ὁποίου νὰ δυνηθεῖ νὰ ἴδῃ, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ μεγαλειῶδες ὄραμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ συγχρόνως νὰ ἀναλογισθεῖ τὸ δράμα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀφ' ἑτέρου· ἡ ἐλπίς καὶ ἡ ἀγωνία, συνυφασμέναι καὶ ἄνευ διεξόδου· εἰς τὴν κονίστραν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι τὸ δόγμα τῆς χριστιανοσύνης μετὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ ἐπακόλουθα μιᾶς Πτώσεως· εἰς τὴν βοήθειαν τῶν Λατίνων, ὅπως σώσουν τὴν κιβωτὸν τῶν Ἑλλήνων, ἥτις φέρει μεθ' ἑαυτῆς ὁλόκληρον τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν καὶ κληρονομίαν καὶ ἡ ὁποία πλέει ἐν μέσῳ τῆς θρησκευτικῆς λαίλαπος καὶ τῆς τουρκικῆς καταγίδος, θὰ τεθεῖ καὶ πάλιν τὸ περιώνυμον θέμα τῆς Ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν· εἰς τὴν δίνην αὐτὴν τῶν ἀντεγκλήσεων λατίνων, λατινιζόντων καὶ ὀρθοδόξων, θὰ εὐρεθοῦν δύο κυρίως τραγικὰ πρόσωπα τὰ ὅποια ἡ μνήμη τῶν Ἑλλήνων διετήρησε, καὶ εἶναι ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων (1330-1452), ὅστις θὰ μονάσῃ ἀργότερον εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ταῦγέτου καὶ ὁ πρωταγωνι-

* Σκοπὸς τῆς παρούσης ἀνακοινώσεως δὲν εἶναι ἡ διεξοδικὴ ἀνάλυσις τοῦ βίου, τῆς δράσεως, ὡς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος φιλοσόφου, ἀλλὰ μόνον ἡ ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς παρουσία αὐτοῦ εἰς τὰ τότε πράγματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

στής της λατινιζούσης μερίδος της Συνόδου της Φερράρας – Φλωρεντίας, επίσκοπος Νικαίας, Βησσαρίων (1403-1472).

Μάρτυρες δέν είναι μόνον οί θυσιάσαντες την ζωήν αὐτῶν χάριν μιᾶς ιδέας, μιᾶς ιδεολογίας, ἀλλά ὑπάρχουν καί μάρτυρες, οἵτινες ἐθυσίασαν την ψυχὴν αὐτῶν χάριν μιᾶς σκοπιμότητος. Ἡ ἱστορία, ὁ ἀδέκαστος τῶν πάντων κριτῆς δέν ἐλέγχει τὴν ὁποιαδήποτε πρᾶξιν, αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, μόνον ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς, ἀλλὰ καί τῶν ἐλατηρίων, ἅτινα ὠδήγησαν πρὸς αὐτήν· πᾶσα πρᾶξις εἶναι ἀποτέλεσμα βουλήσεως πρὸς ἓνα ὠρισμένον σκοπόν· οἱ ἠθικολόγοι δέν κρίνουν ποτὲ τὴν πρᾶξιν ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ μόνον ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως, ἀνεξαρτήτως, ἐὰν τὸ ἀποτέλεσμα δέν τυγχάνει ἐνίστε σύμφορον πρὸς τὰ πράγματα· πάντως *moralitas* καί ἀποτέλεσμα δέον νὰ συνυπάρχουν. Καί ἡ «προαίρεσις» καί τῶν δύο «φιλοσοφούντων Ἑλλήνων» ἦτο ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν ἀγαθὴ, ἀνεξαρτήτως, ἐὰν κατὰ τὴν ἡμετέραν κρίσιν, ἦτο τελείως ἀσύμφορος πρὸς τὰ ἑλληνικά πράγματα. Ἐπειτα ὁ Γεμιστὸς δέν θὰ μείνει θιασώτης τῆς ιδέας τῆς «Ἐνώσεως», ἴσως νὰ ἐσκέφθη προσωρινῶς ὅτι ὡς ρωμαντισμός, θὰ ἦτο πράγματι ὠραῖος· ἐὰν ἡ πόλις διετηρεῖτο, θὰ διετηροῦντο καί οἱ «θησαυροὶ τῶν παλαιῶν σοφῶν», τὰ γραπτὰ δηλαδὴ ἐπιτεύγματα τῶν Ἑλλήνων, ἄλλως τε, μετὰ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, ἐν ἔτει 529, «μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν», ὁλόκληρος ἡ τελευταία νεοπλατωνικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε μεταφυτευθεῖ εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπως καί ὁ ἀριστοτελισμός εἶχε εἰσχωρήσει ἐκεῖ, καί μάλιστα εἰς βάθος, πάντως ὁ Πλατωνισμός περισσότερον ἐστήριζε τὴν ὀρθὴν δόξαν τῆς ἀνατολῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸ δόγμα. Ὁ Γεμιστὸς εἶναι πράγματι πολυπράγμων γνωρίζει ἐκ τοῦ πρωτοτύπου τοὺς δύο μεγάλους πόλους τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, Πλάτωνα καί Ἀριστοτέλην· εἶναι συγχρόνως ἱστορικός, θεολόγος, πολιτειολόγος, ἀλλὰ καί περιηγητής· περιοδεύει τὴν ὑπαιθρον, διδάσκει ἀνὰ πᾶσαν πόλιν καί κώμην καί καταλήγει εἰς τὸν Μυστράν τοῦ Ταῦγέτου· ὁ Μυστράς εἶναι τὸ λίκνον τῶν Παλαιολόγων, καί ἐξ ἐκείνου, κατὰ τὸ ἔτος 1449, θὰ ἐκκινήσει ὁ τελευταῖος μάρτυς βασιλεὺς καί αὐτοκράτωρ Κων/νος Παλαιολόγος, ἵνα πῖη μεσοῦντος τοῦ 1453 «τὸ πικρὸν ποτῆριον τῆς πτώσεως» τῆς βασιλίδος.

Ἡ ἔκφρασις τοῦ Γεμιστοῦ «Ἕλληνες ἐσμέν τὸ γένος καί τὴν παιδείυσιν» ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς κάτι ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνο τὸ τοῦ Ἰσοκράτους ὅτι δηλαδὴ: «Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας». Εἰς τὴν Συνόδον Φλωρεντίας-Φερράρας (1438/39) διὰ τῆς λατινομαθείας αὐτοῦ θὰ παίξει πρωτεύοντα ρόλον· οἱ σύεδροι ἐπιθυμοῦν τὴν γνωριμίαν αὐτοῦ· ἡ ἐργασία τοῦ Γεμιστοῦ «περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται» εἶναι δείγμα κατὰ τῆς Ἐνώσεως· ἄλλως τε ὁ Συλβέστρος Συρόπουλος ὁ πρακτικογράφος τῆς ἀνωτέρω Συνόδου πολλάκις ὁμιλεῖ διὰ τὴν σθεναρὰν στάσιν τοῦ Γεμιστοῦ ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων.

Ὁ Γεμιστὸς πολλάκις βάλλεται, τόσον ἀπὸ τὸν παλαιὸν αὐτοῦ μαθητὴν τὸν Βησσαρίωνα, ὅσον καί ἀπὸ τὸν μετέπειτα Πατριάρχην Γεώργιον Σχολάριον (1405 - ;), ὅστις θὰ προσέλθῃ ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου καί θὰ εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς ἀδιάλλακτος ἀνθηνωτικός, ἐνῶ συγχρόνως θὰ λάβῃ ἐχθρικὴν στάσιν κατὰ τοῦ Γεμιστοῦ ὡς πρὸς τὸ «ἐλληνίζειν», ὅπερ σημαίνει κατ' αὐτόν, εἰσαγωγὴν εἰς τὰ εἰδῶλα τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Γεμιστὸς θὰ ἀποθάνῃ περὶ τὸ ἔτος 1452, ἀφοῦ προηγουμένως θὰ ἀφήσῃ ἀξιόλογον κτηματικὴν περιουσίαν, καίτοι ὁπαδὸς τῆς «κοινοκτηματοσύνης», ἡ σοσιαλίζων ὡς θὰ ἐλέγομεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς πολιτικῆς τῆς σήμερον· τὴν ἀνωτέρω περιουσίαν νομίμως κατέλαβε διὰ δύο ἀργυροβούλων, τὸ ἐν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Η' ἐν ἔτει 1428, τὸ δὲ ἕτερον ὑπὸ τοῦ Δεσπότη τοῦ Μυστρά Δημητρίου κατὰ τὸ ἔτος 1450 καί τὴν ὁποίαν κατέστησεν κληρονόμους τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ. Εἰς τὸ βιβλίον [τοῦ Πλήθωνος *Νόμων Συγγραφή*] περιέχονται ιδέαι πολιτικῆς, κοινωνικῆς καί οἰκονομολογικῆς σημασίας καθὼς καί ἄλλα τινά· τὸ τριμερὲς τῆς διαιρέσεως τῆς πολιτείας δηλ. εἰς αὐτουργικόν, εἰς διακονικόν καί εἰς ἀρχικόν ἐνθυμίζει ἐκεῖνο τὸ ἐκ τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας (115e) ἀνα-

φερόμενον· ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἕτερον τοῦ Γεμιστοῦ «συμβούλοις τοῖς ἀρίστοις χρωμένη, νόμοις τε σπουδαίοις καὶ τούτοις κυρίοις» προβάλλει καὶ πάλιν Πλατωνικὰς ἀντιλήψεις.

Ὁ Γεμιστὸς ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ κόλακος, ἐκολάκευσε κατὰ καιροὺς αὐτοκράτορας καὶ δεσπότης διὰ λόγων¹ καὶ δι' ἔργων² καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέκτησε συμπάθειαν καὶ ἐμπιστοσύνην καὶ εἶτα δι' ἀργυροβούλων τὰ μνημονευθέντα ἀγαθὰ³. ἄλλως τε ὁ Γεμιστὸς πλὴν ἄλλων ἔχει τεραστίαν μόρφωσιν καὶ γνῶσιν κειμένων, ἰδίᾳ πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν· ἡ ἱστορία δὲν μνημονεύει ἰχνη ἀθείας, οὐδὲ τάσεις ἀντιχριστιανικὰς καὶ δὲν ἐφαίνετο φίλα κείμενος πρὸς ἐνωτικάς τάσεις· ἄλλως τε ὁ Πλάτων ἦτο τὸ προνόμιον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἡ ὀρθόδοξος ἀνατολὴ εἰς τὸν ἀθηναῖον φιλόσοφον ἀπέβλεπεν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δύσιν, ἥτις παρέλαβε τὸν ἕτερον ἀντίποδα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν ὁποῖον καὶ ἔρραψεν, οὕτως εἰπεῖν, λίαν τεχνηέντως εἰς τὸ σῶμα τῆς καθολικῆς φιλοσοφίας, ὁ μέγας Δομινικανὸς φιλόσοφος τοῦ 13ου αἰῶνος Θωμᾶς ὁ ἐξ Ἀκουῖνου, εἰς τρόπον ὥστε τὰ Θωμαϊκὰ διδάγματα ἀργότερον νὰ ἀποτελέσουν διὰ σφραγίδος τοῦ Πάπα Λέοντος XIII ἐν ἔτει 1878 τὴν ἐπίσημον φιλοσοφίαν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

Ἡ παράδοσις δὲν μνημονεύει διὰ τὸν Γεμιστόν, οὔτε σπουδᾶς, οὔτε διδασκάλους. Κειμενολάτρης, ἱστορικός, κοινωνιολόγος, ἐραστὴς τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ λατινομαθῆς, ὅσον ὀλίγοι· ὡς χαρακτήρ δὲν ἦτο ἰσχυρὸς, δὲν ἐπιδοκιμάζει τίποτε, ἀλλ' οὔτε ἀποδοκιμάζει τι σθεναρῶς· ἐὰν βληθεῖ βάλλει (Πρβ. τὴν πολεμικὴν τοῦ Σχολαρίου, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων πολυθέων* καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ τελευταίου, *Πρὸς τὰς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους Γεωργίου Σχολαρίου ἀντιλήψεις*).

Τὸ βιβλίον αὐτοῦ *Νόμοι* δὲν διεσώθη ὁλόκληρον εἰ μὴ μόνον κεφάλαιά τινα· τὰ ἄλλα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ μετέπειτα Πατριάρχου Γενναδίου - Σχολαρίου εἰς τὸ πῦρ· τὰ μὴ διασωθέντα ἴσως νὰ ἔδιδαν καὶ ἄλλην εἰκόνα τοῦ Γεμιστοῦ· ὁ Γεμιστὸς ἦτο Χριστιανὸς εἰς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ εἰδωολάτρης εἰς τὸ πνεῦμα· ἐπίστευεν, ὅτι τὸ Ἔθνος θὰ σωθεῖ, ἐὰν ἀναβαπτισθεῖ εἰς τὸ παλαιὸν τῶν Ἑλλήνων πνεῦμα· ἡ παραμονὴ αὐτοῦ εἰς Ἰταλίαν ὄντως ὠφέλησε, διότι διὰ τῶν περὶ τοῦ Πλάτωνος συζητήσεων ἐγένετο οὗτος ὁ πρόδρομος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Μεδίκων (Accademia dei Medici)· ἐβλεπεν ἐνίστε πρὸς τὴν Δύσιν, χωρὶς νὰ πιστεύει εἰς τὴν βοήθειαν αὐτῆς, ὅπως ἀκριβῶς ἐδίδασκε τὴν κοινοκτημοσύνην ὅχι ὁμῶς δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἄλλους. Εἰς τὴν πολιορκουμένην βασιλίδαν τῶν πόλεων, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τῆς ὁποίας ὁσημέραι ὁ κλοιὸς ηὔξανετο καὶ ἐν μέσῳ θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντεγκλίσεων, ὁ Γεμιστὸς ἐπίστευεν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων· ἡ δωρικὴ Πόλις τῶν Σπαρτιατῶν ἐθεᾶτο ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ αὐτοῦ καταφυγίου τοῦ Μυστρᾶ εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε καταφύγει ἀπὸ το 1441 ὁ ἐρημίτης τοῦ Ταῦγέτου καὶ προσεπάθει ἐξ αὐτοῦ νὰ ἀνασύρει τὸ «Δωδεκάθεον τοῦ Ὀλύμπου», ἴσως βεβαίως ἵνα συγκινήσει τοὺς δυτικούς Εὐρωπαίους χωρὶς νὰ λάβει ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπόηχον ἐκείνην ἀπάντησιν διὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανὸν τοῦ τότε Μαντείου, ἡ ὁποία ἐπλανᾶτο διάχυτος

1. Πρβ. τὰς μονωδίας ἐπὶ τῷ θανάτῳ Κλεώπης Μαλατέστα, συζύγου τοῦ δεσπότη Θεοδώρου τοῦ Β' καὶ Ἑλένης - Ὑπομονῆς συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Β'.

2. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς (1028-1079), ὁ περὶ τὸν Πλάτωνα διατρέψας καὶ οὗτος ἔρρεπε σφοδρῶς περὶ τὸ κολακεύειν ἰσχυροὺς καὶ αὐτοκράτορας.

3. Δεῖγμα ἀργυροβούλου παραχωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Δεσπότη Θεοδώρου τοῦ Β' καὶ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Η' ἐν ἔτει 1428 ἔχει οὕτω: «Ἐπειδὴ... πολλῶν μὲν εὐεργεσιῶν, πολλῆς δὲ τιμῆς τυχεῖν ἄξιός ἐστι, πολλῶν ἔνεκα μάλιστα δὲ διὰ τὸ ὕψος τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τε πλεονεκτημάτων ὧν ὁ Θεὸς αὐτῷ ἐδωρήσατο κόσμον αὐτὸν παρσχὼν ἡμῖν τε καὶ τῷ κοινῷ τῶν Ρωμαίων γένει».

καί διὰ τὰ νῦν τεκταινόμενα, ὅτι δηλαδή: «οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην... ἀπέσβετο καὶ ἄλλον ὕδωρ».

Καὶ ἐρχόμεθα, εἰς τὴν τελευταίαν πράξιν τοῦ δράματος τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου· ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος θὰ ἔλθῃ εὐσπευσμένως ἐκ τοῦ Μυστρᾶ εἰς τὴν βασιλεύουσαν διὰ νὰ πιεῖ οὗτος τὸ «πικρὸν ποτήριον τῆς πτώσεως» καὶ νὰ γράψῃ διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ τὴν περιώνυμον ἀνά τὸν κόσμον ἱστορικὴν διαθήκην: «Τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἐστὶν οὐτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανῶμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Καὶ ἡ βυζαντινὴ Ἑλλάς θὰ ὁδεύσῃ τὴν 29ην Μαΐου τοῦ 1453 ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν τότε ἰσχυρῶν τῆς γῆς εἰς τὸν δρόμον τῆς θυσίας καὶ τοῦ μαρτυρίου καὶ θὰ θρηνήσῃ καὶ πάλιν τὸν δεῦτερον αὐτῆς πολιτισμόν, τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν, διότι τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν νεωτέρου ἱστορικοῦ τοῦ πνεύματος «τὸ ἀπέραντον κοιμητήριον τοῦ γιγαντώδους ἔθνους τῶν Ἑλλήνων». Ὁ Γεμιστὸς δὲν εἶδε τὴν μοιραίαν ἐκείνην ἡμέραν τῆς 29ης Μαΐου τοῦ 1453, διότι ἤδη εἶχεν ἀποθάνει πρὸ ἐνὸς ἔτους· ἐπίστευεν, κατὰ τρόπον ἀνεφάρμοστον καὶ ἀνεδαφικόν, ὅτι οἱ «θεοὶ τῶν Ἑλλήνων», θὰ δώσουν τὴν πίστιν διὰ τὴν «ἀλωθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐνῶ τοῦναντίον ὁ Ἑσταυρωμένος Ἰησοῦς τῶν Ὁρθοδόξων ἐπαραμύθη ἤδη τοὺς Ἕλληνας τῆς τουρκοκρατίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ «Κρυφοῦ Σχολείου» κατὰ τὰς μακρὰς νύκτας τῆς δουλείας καὶ προητοίμαζεν τοὺς ἐλευθερωτὰς τοῦ Γένους.

Περαίνων τὰς γραμμάς ταύτας, τὰς τοῦ Γεμιστοῦ, ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι οὗτος ἦτο ἄστατος εἰς τὸν χαρακτήρα καὶ ὄνειροπόλος καὶ τοῦτο ἴσως, διότι εὐρέθη καὶ ἔζησε τὸ μεγαλειῶδες δράμα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ τοποθετήσῃ ἑαυτὸν εἰς τι συγκεκριμένον σημεῖον, ὥστε ὁ ἱστορικὸς τῆς αὔριον νὰ δύναται νὰ ἐξαγάγῃ ἀκριβῆ συμπεράσματα, ὡς πρὸς τὸ ἀτομικὸν αὐτοῦ «πιστεύω», διότι κατὰ τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην «οὔτε γοῦν πρὸς χάριν οὔτε πρὸς φθόνον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς μῖσος ἢ καὶ πρὸς εὐνοίαν συγγράφειν χρεῶν ἐστὶ τὸν συγγράφοντα, ἀλλ' ἱστορίας μόνον χάριν καὶ τοῦ μὴ λήθῃς βυθῶ, ἣν ὁ χρόνος οἶδε γεννᾶν, παραδοθῆναι, τὰ ὑπὸ τινων γεγενημένα, εἴτ' ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα τυγχάνοιεν».

Ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Βησσαρίων Ἕλληνας μὲν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα, Λατῖνος ἴσως ἐκ σκοπιμότητος εἰς ἐπίγραμμα αὐτοῦ δι' αὐτὸν γράφει «παντοίης σοφίης σεμνότατον τέμενος» καὶ ἐν συνεχείᾳ περὶ αὐτοῦ μνημονεύει «Γεμιστὸς ὅσον Φαέθων ἄστρον παραλλάσσει, τόσον τῶν ἄλλων ἀμφοτέρων (θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῇ παιδείᾳ) κρατέει».

Ἄξιον λόγου εἶναι νὰ μνημονευθεῖ ἐνταῦθα καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος ἥτις ἀπεστάλη πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Γεμιστοῦ, ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν:

«Πέπυσμαι τὸν κοινὸν πατέρα τε καὶ καθηγεμόνα, τὸ γεῶδες πᾶν ἀποθέμενον, ἐς οὐρανὸν καὶ τὸν ἀκραιφνῆ μεταστῆναι χώρον, τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις Θεοῖς συγχορεύοντα Ἰακχόν. Ἐγὼ μὲν οὖν χαίρω τοιούτῳ ὁμιληκῶς ἀνδρί, οὗ μετὰ τὸν Πλάτωνα (ἐξηγήσθω δὲ λόγου Ἀριστοτέλης) σοφώτερον οὐκ ἔφυσεν ἡ Ἑλλάς, ὥστ' εἴ τις τοὺς περὶ τῆς ἀπείρου τῶν γε ψυχῶν ἀνόδου τε καὶ καθόδου Πυθαγορείων καὶ Πλάτωνος ἀποδέχεται, λόγους οὐκ ἂν ἀποκνήσω καὶ τοῦτο προσθεῖναι ὡς ἄρα Πλάτωνος τὴν ψυχὴν τοῖς τῆς εἰμαρμένης ἀρρήκτοις θεσμοῖς δεῖσαν δουλεῦσαι καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἀποδοῦναι περιόδον, ἐπὶ γῆς κατιοῦσαν τοῦ Γεμιστοῦ σκῆνος καὶ τὸν ἐκείνου βίον ἐλέσθαι».

Ὁ νεκρὸς τοῦ Γεμιστοῦ ἀναπαύεται νῦν εἰς τὸ Ρίμινι τῆς Ἰταλίας καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου· ὁ Σιγισμούνδος Πανδόλφος Μαλατέστα μετὰ παρέλευσιν δέκα τριῶν ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐκείνου παρέλαβε τὰ ὁστὰ διὰ τὰ περαιτέρω· προφανῶς ὁ μεταστάς ἦτο λίαν συμπαθὴς εἰς τοὺς λατίνους, ἐγνώριζε τὴν λατινίδα φωνὴν καὶ κατ' ἀριστον μάλιστα τρόπον· πάντως ὁ ἴδιος θὰ πταίει εἰς αὐτό, ἐὰν «κατοικῇ» μακρὰν τῶν παρυφῶν τοῦ Ταῦγέτου· ἴσως ὁ Μαλατέστα νὰ ᾤφειλε ποιάν τινα εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Γεμιστὸν διὰ τὴν γνωστὴν ἐκείνην Μονωδίαν, πρὸς τὴν νεκρὰν σύζυγον τοῦ Δεσπότη Θεοδώρου

τοῦ Β΄ Κλεώπην Μαλατέστα τὴν ὁποῖαν οὗτος ἀπήγγειλε. Ἐν συμπεράσματι Κυρίαί καὶ Κύριοι ἡ περιβόητος ἐκείνη ἔκφρασις τοῦ Λουκά Νοταρά, ὅστις προετίμα ἐν μέσει τῇ πόλει «φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικὴν» διέσωσεν ὁμολογουμένως τὴν Ἑλληνικὴν ὑπαρξιν καὶ τὸ μετέπειτα ἔθνος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων· τὸ τετριμμένον ράσον τῶν ἱερέων καὶ ἱερομονάχων τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας ἀπέβη ἀργότερον τὸ λάβαρον τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐγεννήθη ὁ Γ΄ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τῶν νεοελλήνων, οἵτινες ἔχουν καὶ θὰ ἔχουν διὰ βίου ὡς Σκέπην καὶ καταφύγιον τὴν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

A.N. ΖΟΥΜΠΟΣ
(Ἀθῆναι)